

УДК 159.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.28>

Світлана Вячеславівна Харченко,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра психології, соціології та педагогіки (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0002-5149-7892>,
e-mail: sicretvictory@gmail.com;

Олег Вікторович Колдашов,

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Військово-юридичний інститут,
кафедра загальновійськових дисциплін (старший викладач);*

 <https://orcid.org/0009-0007-6564-9563>,
e-mail: nationallaw@i.ua

**СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ ВИЩУ
ОСВІТУ ЗА СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ «ПРАВО» ТА «ПСИХОЛОГІЯ»**

У статті наведено результати емпіричного дослідження здібностей соціального інтелекту здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти сектору безпеки та оборони, які навчаються за спеціальностями «Право» та «Психологія». Показано, що в курсантів, які брали участь у дослідженні, найчастіше діагностували середній рівень соціального інтелекту. У майбутніх психологів у структурі соціального інтелекту найбільш розвиненою виявилась здібність передбачати наслідки поведінки, а у майбутніх юристів – здібність розуміти зміну значення вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала.

Ключові слова: соціальний інтелект, здібності соціального інтелекту, рівень розвитку соціального інтелекту, здобувачі вищої освіти ЗВО сектору безпеки та оборони, методика дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Соціальний інтелект є найважливішою складовою інтелектуальних здібностей особистості. Здібності соціального інтелекту забезпечують розуміння суб'єктом ситуацій спілкування різного рівня складності. Соціальний інтелект відіграє провідну роль в отриманні та обробці інформації про поведінку оточення, розумінні невербальної складової спілкування, формулюванні думок про інших людей та соціальні групи, прогнозуванні їхнього реагування в певних умовах.

Для більшості суб'єктів діяльності сектору безпеки та оборони вирішення різних комунікативних ситуацій є постійним та важливим завданням, яке може стати складним для виконання за умови недостатньо розвинених здібностей соціального інтелекту. Соціальний інтелект є важливою складовою професійної діяльності офіцера у проєв'ї ним лідерських якостей, координуванні роботи групи, взаємодії з населенням тощо.

Важливий вплив на формування здібностей соціального інтелекту має життєвий досвід особи, умови її соціалізації. Особистісне становлення сучасних здобувачів вищої освіти відбувалося за специфічних соціальних умов, спричинених дистанційною освітою через локдауни та карантини 2020–2021 років та воєнний стан, що триває в країні з 24 лютого 2022 року.

Отже, вивчення особливостей рівня розвитку здібностей соціального інтелекту майбутніх правоохоронців, які навчаються за різними освітніми програмами та мали специфічні умови розвитку здібностей, є актуальним.

Стан дослідження проблеми

Традиційно соціальний інтелект розглядають як професійно важливу властивість суб'єктів професій типу «людина – людина». Л. О. Ляховець вважала, що характеристики соціального інтелекту імпліцитно наявні в переважній більшості професійних якостей [1]. Науковцями з'ясовано, що в успішних представників професій типу «людина – людина» рівень соціального інтелекту вище за середній, тоді як у неуспішних – середній. Виявлено існування зв'язку соціального інтелекту та мотивації соціального успіху, досягнення високих результатів у соціально значущій професійній сфері [2].

Діяльність психолога була однією з найперших, у якій вивчалось місце здібностей соціального інтелекту як професійно важливої властивості. Л. О. Ляховець [1] та Н. Л. Руда [3] описали особливості практичних психологів із різним рівнем соціального інтелекту. Вчені зазначили, що психологи з високим рівнем соціального інтелекту виявляють чутливість до особливостей соціальних відносин; здатність успішно використовувати різноманітну палітру соціальних ролей; добре контролюють власну поведінку, прояв емоцій, вдало розрізняють експресію інших; застосовують аналітичний стиль мислення при обробці соціальної інформації; вимогливі до себе й оточення.

Практичні психологи із середнім рівнем соціального інтелекту не завжди точно орієнтуються в результатах поведінки інших та розрізненні невербальної експресії, розпізнаванні різних змістів вербальних повідомлень і в аналізі динаміки ситуацій міжособистісної взаємодії; є інтелектуально негнучкими, недовірливими, нечутливими до суперечностей та схильні жорстко дотримуватись норм.

Практичні психологи з низьким рівнем соціального інтелекту виявляють тривожність у спілкуванні, особливо у випадках загрози їхньому професійному статусу; схильність до агресивно-підозрілого стилю у взаєминах; є емоційно нестабільними.

Вивчення соціального інтелекту працівників правоохоронних органів у вітчизняній науці починаються з робіт М. М. Монастирського [4] та А. П. Москаленка [5], які обґрунтували доцільність визначення рівня соціального інтелекту під час професійного психологічного відбору кандидатів на службу до органів внутрішніх справ. Не можна не погодитися з думкою, що в закладах вищої освіти (далі – ЗВО) необхідно враховувати соціальний інтелект для більш результативної психолого-педагогічної підготовки працівників поліції. Загалом важливість здібностей соціального інтелекту для підготовки сучасного професіонала вже стала загально визнаною ідеєю серед вчених та освітян [6].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є порівняльний аналіз розвитку здібностей соціального інтелекту здобувачів вищої освіти ЗВО сектору безпеки та оборони, які навчаються за різними спеціальностями в ускладнених умовах соціалізації. Для досягнення мети були поставлені такі *завдання*: вивчити здібності соціального інтелекту здобувачів вищої освіти за спеціальностями «Право» та «Психологія» та здійснити їх порівняльний аналіз.

Наукова новизна дослідження

Вперше здійснено порівняльний аналіз особливостей здібностей соціального інтелекту здобувачів вищої освіти ЗВО сектору безпеки та оборони з різних навчальних програм, які частково формувалися в ускладнених умовах (специфіка соціальної ситуації розвитку інтелектуальних здібностей учасників дослідження полягає в дистанційній освіті, зумовленій локдаунами та карантинами 2020–2021 років у зв'язку з поширенням COVID-19 та воєнним станом, який триває в країні з 24 лютого 2022 року).

Матеріали та методи досліджень

У проведеному дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти, які навчаються на старших курсах Харківського національного університету внутрішніх справ за спеціальністю «Психологія» (перша група, 28 осіб) та Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за спеціальністю «Право» (друга група, 37 осіб), віком від 20 до 22 років.

Емпіричні дані були отримані за допомогою психодіагностичної методики дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда та М. Салівана. Методика включає чотири субтести: субтест № 1 – «Історії із

завершенням», який вимірює здібність передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації; субтест № 2 – «Групи експресії», що визначає здібність до логічного узагальнення, виокремлення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини; субтест № 3 – «Вербальна експресія», який вимірює здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала; субтест № 4 – «Історії з доповненням», що визначає здібність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях.

Математична обробка здійснювалася за допомогою U-критерія Мана – Уїтні для статистичної оцінки відмінностей між групами за показниками здібностей та загального рівня соціального інтелекту.

Результати досліджень

За результатами емпіричного дослідження з'ясовано, що загальний рівень соціального інтелекту в 71,4 % курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», відповідав середньому рівню. Максимальний показник соціального інтелекту у групі був на рівні вище за середній у 14,3 %. Гармонійний профіль здібностей соціального інтелекту, що притаманний особам, які мають високий рівень самосвідомості, є емоційно стабільними, активними в діяльності та комунікації, був визначений лише в 14,3 % курсантів.

Найвищі оцінки учасники першої групи отримали за виконання завдань субтесту «Історії з завершенням», який спрямований на вивчення здібності передбачати наслідки поведінки в типових ситуаціях, найменш успішно – «Історія з доповненням», який діагностує здатність розуміти внутрішні мотиви поведінки людей (лише у 28,6 % учасників цієї групи вказана здібність є розвинуеною на рівні вище за середній). Показник за субтестом «Історії з завершенням» у 57,1 % учасників дослідження першої групи виявився найвищим або одним із найвищих. Ця здібність у 42,9 % курсантів розвинена на рівні вище за середній та у 28,6 % – на високому рівні.

У половини учасників першої групи найбільш успішними були результати виконання субтестів № 1 та № 3, тобто у своїх здібностях соціального інтелекту вони поєднують успішний прогноз наслідків поведінки та адекватне розуміння вербальних повідомлень інших людей.

Рівень розвитку здібності до логічного узагальнення, виокремлення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини був на середньому рівні у 71,4 % курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія». Ці дані визначають провідний напрям у психологічній підготовці курсантів з метою розвинення здібностей соціального інтелекту.

Як показали результати дослідження, загальний рівень соціального інтелекту в 44,7 % курсантів, які навчаються за спеціальністю «Право», відповідав середньому рівню, у 17,9 % діагностований рівень вище за середній, всі інші учасники дослідження цієї групи мали рівень соціального інтелекту нижче за середній. Низький та високий рівень соціального інтелекту в учасників цієї групи не діагностувався. Гармонійний профіль здібностей соціального інтелекту був виявлений у 29,7 % учасників групи.

Найвищі оцінки учасники дослідження другої групи отримали за виконання завдань субтесту «Вербальна експресія», який діагностує здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх викликала. Саме за цим субтестом у 84,0 % учасників дослідження показник виявився найвищим серед інших субтестів. Ця здібність розвинена на середньому рівні у 55,0 % курсантів та на рівні вище за середній – у 44,7 %.

Загалом 36,8 % курсантів другої групи мали середній рівень розвитку здібності передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації та 65,8 % – середній рівень розвитку здібності до логічного узагальнення, виокремлення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини. Слід зауважити, що рівень розвитку здібності передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації у 39,5 % курсантів був нижче за середній, що має стати певним маркером для проведення психологічних заходів.

Найбільший розкид у другій групі учасників дослідження був за рівнем розвитку здібності розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, поведінку людей у таких ситуаціях. Середній рівень розвитку цієї здібності мали 42,1 % учасників дослідження.

Результати порівняльного аналізу здобувачів освіти свідчать, що лише за субтестом № 1 «Історії з завершенням», спрямованим на вивчення здібностей до передбачення наслідків поведінки, курсанти двох груп мали статистично достовірні відмінності ($p \leq 0,05$), за всіма іншими субтестами методики результати обстежених були подібними. Загальний рівень соціального інтелекту курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», був вищий, ніж у групі курсантів, які навчаються за спеціальністю «Право» (див. рис. 1).

Як можна побачити на рис. 1, показники субтесту № 2 «Групи експресії» у групах учасників дослідження мало відрізнялися, що відображає відсутність відмінностей у розвитку здібності до логічного узагальнення, виокремлення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини, та відповідали у більшості учасників дослідження середньому рівню (2,8 та 2,9 стандартних бали відповідно).

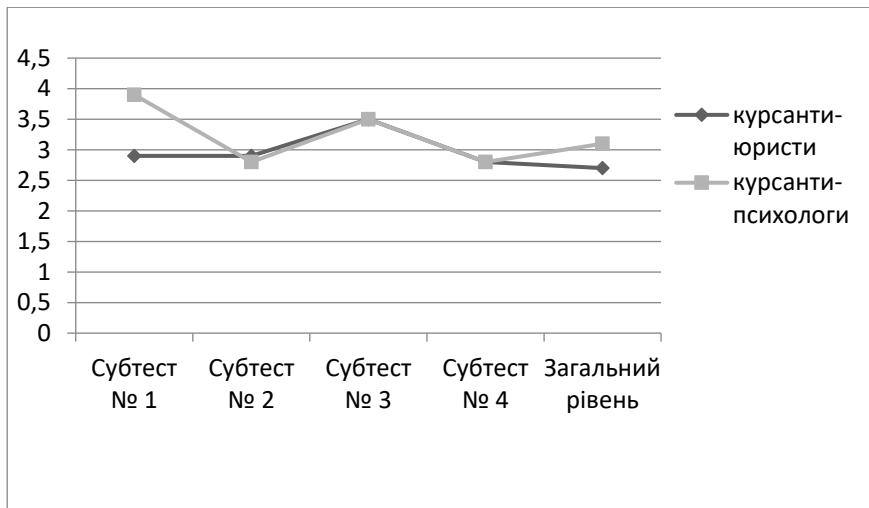

Рис. 1. Особливості здібностей соціального інтелекту курсантів, які навчаються за різними спеціальностями у ЗВО сектору безпеки та оборони (стандартні бали)

Показники субтесту № 3 «Вербальна експресія» також були подібними у групах учасників дослідження (3,5 стандартних бали в обох групах) та відповідали середньому рівню, що свідчить про достатній розвиток здібності розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала.

Здібність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, поведінку людей у цих ситуаціях (субтест № 4 «Історії з доповненням») була розвинена на середньому рівні в обох групах учасників дослідження, але курсанти, які навчаються за спеціальністю «Психологія», показали більш високі результати (3,1 та 2,7 стандартних бали відповідно).

Обговорення результатів

Порівняльний аналіз із даними, отриманими в попередніх дослідженнях одним з авторів на вибірці курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія» у 2015 році, свідчить про більш високий розвиток вказаних здібностей у здобувачів вищої освіти в 2024 році, при цьому відмінності в розвитку здібності передбачення наслідків поведінки в певних ситуаціях навіть досягли рівня статистичної значущості ($p \leq 0,05$) [7].

Дані щодо провідної у структурі здібностей соціального інтелекту майбутніх юристів саме здібності розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх

викликала, є такими, що відрізняють цих здобувачів від тих, хто навчається за іншими спеціальностями [8]. Зазвичай провідною в усередненому профілі здобувачів освіти є здібність до передбачення наслідків поведінки. Імовірно, це пов'язано із професійно важливими для правознавців мовленнєвими нюансами чітко формулювати правові норми.

Висновки

Таким чином, загальний рівень соціального інтелекту в більшості курсантів, які навчаються за спеціальностями «Психологія» та «Право» у ЗВО сектору безпеки та оборони, відповідав середньому рівню. При цьому загальний рівень соціального інтелекту курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», був вищим, ніж курсантів, які навчаються за спеціальністю «Право». Гармонійний профіль здібностей соціального інтелекту частіше діагностувався у курсантів, які навчаються за спеціальністю «Право».

Відмінності в рівні соціального інтелекту курсантів, які брали участь у дослідженні, були зумовлені статистично достовірно більш високим рівнем розвитку здібності передбачення наслідків поведінки оточення в типових умовах у курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», та більш розвинутою здібністю розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, поведінку людей у цих ситуаціях. Інші здібності соціального інтелекту були розвинені на однаковому рівні в обох групах курсантів.

У курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», найбільш розвиненими здібностями соціального інтелекту були: здібність передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації та здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала. У курсантів, які навчаються за спеціальністю «Право», найбільш розвинутою здібністю соціального інтелекту була здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала.

Можна обґрунтовано стверджувати, що специфічні соціальні умови формування особистості, притаманні останньому часу, не вплинули негативно на рівень розвитку здібностей соціального інтелекту здобувачів вищої освіти.

У курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», необхідним є розвиток здібності до логічного узагальнення, виокремлення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини, а у курсантів, які навчаються за спеціальністю «Право», – здібності розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях.

Список бібліографічних посилань: 1. Ляховець Л. О. Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Чернігів, 2009. 18 с. 2. Харченко С. В. Соціальний інтелект у професійній діяльності суб'єкта. *Право і безпека*. 2017. № 3 (66). С. 153–158. 3. Руда Н. Л. Соціальний інтелект психолога як чинник професійної діяльності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомилинського. Серія: Психологічні науки*. 2012. Т. 2, вип. 9. С. 202–205. 4. Монастирний М. Дослідження соціального інтелекту кандидатів на службу в органи внутрішніх справ із використанням тесту Дж. Гілфорда – М. Саллівена. *Проблеми сучасної психології*. 2008. № 2. С. 213–222. 5. Москаленко А. П. Соціальний інтелект у структурі професійно важливих якостей оперативного-розшукової та слідчої діяльності. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 8. С. 21–24. 6. Роль соціального та емоційного інтелекту як найважливіших soft-skills XXI століття в освітньому процесі : матеріали всеукр. наук.-пед. підвищення кваліфікації (м. Полтава, 6 берез. – 16 квіт. 2023) / Полтав. держ. аграр. ун-т ; Центр укр.-європ. наук. співробітництва. Одеса : Гельветика, 2023. 472 с. 7. Харченко С. В., Колдашов О. В. Особливості здібностей соціального інтелекту здобувачів вищої освіти ХНУВС в різні роки навчання // Соціально-психологічне забезпечення діяльності сил безпеки та оборони України : тези доп. V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 травня 2024 р.) / Нац. акад. Нац. гвардії України ; громад. організація «Інститут психології здоров'я» ; Харків. нац. ун-т внутр. справ та ін. Харків : НА НГУ, 2024. С. 104–107. 8. Осьодло В. І., Хміляр О. Ф. Соціальний інтелект як регулятор поведінки особистості офіцера // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 170–174.

Надійшла до редколегії 20.08.2024

Прийнята до опублікування 19.09.2024

Kharchenko S. V., Koldashov O. V. Social intelligence of cadets of the security and defence sector higher education institutions who receive higher education in the specialities of "Law" and "Psychology"

The article emphasises that for the actors of the security and defence sector, solving various communication situations is a constant and important task which can become difficult to perform if the social intelligence abilities are not sufficiently developed.

A comparative analysis of the peculiarities of social intelligence abilities of higher education students of higher education institutions of the security and defence sector, who study in the specialities of "Law" and "Psychology", was carried out. It is emphasized that the specificity of the social situation of the study participants' intellectual abilities development is due to certain features: lockdowns and quarantines of 2020–2021 with the vast majority of

distance education, which were caused by the spread of the COVID-19 virus infection; martial law, which has been in force since February 2022.

The senior students of Kharkiv National University of Internal Affairs and the Military Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University took part in the study. The empirical data were obtained using J. Guilford's psychodiagnostic methodology for studying social intelligence.

It has been found that the general level of social intelligence of most of the surveyed cadets corresponded to the average level. It has been shown that the general level of social intelligence of the cadets studying "Psychology" was higher than that of the cadets studying "Law". It has been revealed that the differences in the level of social intelligence of the surveyed groups of cadets were due to a statistically significantly higher level of development of the ability to predict the consequences of the behaviour of others in typical conditions among cadets studying "Psychology" and a more developed ability to understand the logic of interaction situations and the significance of people's behaviour in these situations. It has been established that the most developed ability of social intelligence of the study participants studying in the speciality "Law" was the ability to understand the change in the meaning of similar verbal reactions of a person depending on the context of the situation that caused them.

It has been argued that the specific social conditions of personality formation of higher education students in recent years have not significantly affected the level of development of their social intelligence abilities. The main directions of development of social intelligence abilities of cadets studying in different specialities are presented.

Key words: social intelligence, social intelligence abilities, level of development of social intelligence, higher education students of the security and defence sector, J. Guilford's methodology for studying social intelligence.

